

Bila jednom jedna mladost

(Jedno sjećanje)

JOSIP HERCEG govori smireno, tiho, polako, otegnuto, gotovo nerado. A kad se osmjehne, u pitomo plavim očima pojavi mu se odsjaj davno izbrušenog života, ali sugovorniku se čini da nikad neće na površinu izvući godine dječastva, mladosti, dane mučenja u ustaškom zatvoru, u logoru Jasenovac... Herceg govori sabrano, strahujući da mu se ne potkrade koje netočno sjećanje, da ne preskoči čije ime, prekida svoj monolog gubeći se u teškim uspomenama, a onda opet govori.

Ako se i potkrade koja pogreška, prijatelji, manje je zlo nego šutjeti o tom vremenu, šutjeti o jednoj divnoj mladosti, šutjeti o Branku Jambrešiću-Zriki, Josipu Šerceru, Slavku Gmajničkom, Krešimiru Svarcu, o Katici i Pavlu Gažiju, o Katici, Marici i Jelici Prvčić, o Milivoju Popržanu, Branku Severu, Josipu Hercegu, Željku Dolencu, Josipu Bednaiću, Željku Jeunikaru, Ivanu Šmidlehneru, Milanu Kerovcu, Maili Randić, braći Trbojević, Slavi Jambrešić, Marcelu Sestriću, Franji Povijaču, Slavi Aržišnik, Marijani Vresk, Vladi Mikulcu, Fedoru Špigleru i mnogim drugima, živima i mrtvima. Veće je zlo šutjeti o jednoj divnoj i junačkoj mladosti ovoga grada, svjetlim bakljama naše zemlje i slobode. Zato, govori, Jože, govori, a ja ću zapisivati. Zapisivati da se ne zaboravi...

Josip Herceg rođen je 1929. u Koprivnici, u Svilarškoj ulici, kako kaže, u ulici djece. Susjedi su mu Jevreji (Švarcovi, Lauševi, Štajnerovi) rabinerova mnogobrojna obitelj (Kon), iz Slovenije iseljena slovenska obitelj Jeri, srpske obitelji Popržanovi (Milivoj) i Trbojevićevi (Branko, Milan, Desanka), a

u ulicu su dolazila i djeca iz drugih dijelova grada. To je odista bila ulica djece, ali djece raznih nacionalnosti, a nikad se bratstvo tako čvrsto ne iskuje kao u djetinjstvu. Herceg je išao u razred (tada su bili samo muški i ženski razredi) u kojem će grupa dječaka, pod utjecajem roditeljskog doma i promatrajući svakodnevnog stradanja, stati na stranu stradalnika. 1941. vratila se u Koprivnicu obitelj carinika Jeunikara sa sinom Željkom, kojeg su svi odmila zvali Bato i nastanila se u danas ulici Frana Galovića 2, nasuprot Čelanskijevih, antifašista, u čiji su krug pripadale i porodice Bardek, Litvan i Viborni.

Josip Herceg, Željko Dolenc (s čijom je porodicom nekad drugovao Ivo Marinković), Željko Jeunikar, Ivan Šmidlehner (stanovao uz gradsku živodernicu) i Josip Bednaić (iz Miklinovca) postali su nerazdruživi. Zajedno u igrama, zajedno u razredu, prijatelji kao što to samo mogu biti dječaci njihovih godina. Bili su kao jedan i mislili su kao jedan. Oni su se odmah odvojili od kulturbundovaca, ustaštvom primamljene djece i pasivnih. Zvonko Litvan dobio je stol za ping-pong i dječaci osnivaju svoj klub. Stolni tenis, u Koprivnici popularnu igru još u staroj Jugoslaviji, igrali su braća Gross, Marcel Sestrić, Zdravko Dubravec (član KPJ) i drugi koji su im bili uzor najprije kao stolnotenisači, a od 1941. kao mladići što osuđuju fašizam.

Kad god razgovaram s nekim o njegovim uspomenama iz tog vremena, kažu mi: napiši u kakvom smo vremenu živjeli, napiši o prijetnjama i o tome da nam ni misliti nisu dali, a kamoli govoriti. To je doba danas mnogima neshvatljivo, osobito mladima.

Ustaške novine bile su pune prijetnji. »Koprivnički Hrvat« npr. od 28. lipnja 1941. donosi prijetnju Ante Pavelića prijekim sudom svima koji šire lažne vijesti. Pojava partizana u našem kraju nije bila nikakva tajna građanima, a, jasno, ni ustašama. 6. travnja 1941. na području Kotarskog komiteta Koprivnica bilo je 16 partijskih organizacija sa 71 članom KPJ. 5. lipnja 1941. održana je na Kalniku partijska konferencija za OK KPH Bjelovar, na kojoj je poslije raspravljanja o vojno-političkoj situaciji u svijetu i na našem području donesena odluka da se organizira oružani ustanak, a sredinom lipnja 1941. oformljena je Javorovačka partizanska grupa kojom komandira Milivoj Marijan. Do konca 1941. na području Okružnog komiteta Bjelovar djeluje šest partizanskih grupa. To su te lažne vijesti o kojima govori ustaška štampa. Ona glorificira hrvatstvo, ali iza busanja u hrvatstvo krila su se svakodnevna mučenja, strijeljanja, otimačine, smrt. Zagrebački radio, tzv. krugoval, osim švapskih marševa, veličanja njemačkog Reicha i ustaštva, osim Hitlerovih kriještećih govorancija, prijeti iz dana u dan pozivajući na okup tzv. »poštene Hrvate«, a ti »poštenu« Hrvati bijahu samo oni koji su punili logore nevinim narodom. Oni koji su rođeni u slobodi ne mogu shvatiti što znači svakodnevno gledati na ulicama vezane ljude i čemu se izlagao onaj koji bi samo suosjećajno pogledao u hapšenika. Ako bi takav pogled uhvatio neki »poštenu« Hrvat, znalo se što slijedi iza toga. U rujnu 1941. dolazi ustašama pojačanje, dolazi Druga bojna (sastoji se od 3 satnije) u kasarne koje su za »prvu hrvatsku vojsku u Koprivnici« svečano blagoslovljene. 5. listopada su u Koprivnici poginuli Franjo Marenčić i Gustav Perl-Benda za vrijeme smotre ustaške mladeži. 27. studenoga 1941. partizanska akcija u Novigradu Podravskom odjeknula je u ovom kraju, a strijeljanja 28. komunista i antifašista, ljudi iz naših sela uglavnom, mnoge je zavila u crno. Napredna koprivnička omladina, koju okupljaju koprivnički skojevci-gimnazijalci, čiji je sekretar Branko Jambrešić-Zriko, aktivna je gotovo od prvog dana okupacije jer je 29. travnja 1941. formiran logor »Danica«. Na ulicama se svakodnevno pojavljuju logoraši u pratnji ustaša, ustaše se naveliko hvale mučenjima i terorom. »Koprivnički Hrvat« donosi slike ruskih zarobljenika ispod kojih ironično piše da tako izgledaju oni koji su trebali donijeti u Evropu »kulturu sovjetske revolucije«, na Istočnom frontu, kod Harkova, ginu od popova blagoslovljeni »hrvatski dobrovoljci«, a u gradu vlada nestašica namirnica, Koprivničani čekaju u repovima pred dućani-

ma. »Koprivnički Hrvat« piše 1. studenoga 1941. da su na istočnom frontu nastale teške vremenske neprilike (borbe kod Moskve), citiram: »Jesenske kiše pomiješane sa snijegom raskvasile su teren, pa je napredovanje strahovito otežčano...«, »... hrvatska zrakoplovna jurišna postrojba sudjeluje na jurišnom dijelu istočnog bojišta...« 8. studenoga 1941. »Koprivnički Hrvat« obavještava o polaganju vijenaca ustašama koji su poginuli u borbama s partizanima. U studenom stigla je iz Zagreba prva koturaška bojna, koja će se ovdje stalno nastaniti. Snabdijevanje stanovništva je preko potrošačkih knjižica, a pred Gradskom aprovizacijom u Vražđinskoj ulici gura se narod. Osobito je velika nestašica šećera.

Evo, u takvim su prilikama rasli ovi dječaci, dječaci što su se čvrstim prijateljstvom oslanjali jedan na drugoga, prijateljstvom koje traje do danas među onima koji su preživjeli.

Sva omladina morala je biti u organizaciji ustaške mladeži. Najteže je bilo gimnazijalcima jer oni bez ustaške potvrde nisu mogli pohađati školu. Prostorije za sastanke bile su iznad današnje pivnice, a logornik je bio Zvonko Sabolović. Na sastancima su se učila ustaška pravila prožeta nacionalnom mržnjom i pjevale ustaške pjesme. Na jednom takvom sastanku Herceg se izrugivao ustaškim pravilima. Najprije ga je logornik išamarao, a onda je uslijedila javna kazna odštampana u »Koprivničkom Hrvat«u. Herceg je prvi na listi kažnjenih 6. lipnja 1942. Citiram: »Odredbom logornika kažnjava se radi nedoličnog ponašanja na ustaškom satu pismenim ukorom Josip Herceg...« U istom broju su imena i ovih kažnjenika: Dolenc Željko, Loborec Željko, Grobenski Vjekoslav, Matešić Ivan, Randić Maila i Kovačić Ankica. Gotovo u svakom broju »Koprivničkog Hrvata« su imena omladine koja na neki način daju otpor ustašama. Evo nekih imena: Prokeš Milan, Pintar Eugen, Bartolec Ivan, Presečan Ivan, Jajetić Franjo, Šimatović Slavko, Dubravec Zvonko, Neimarević Dražen, Sever Branko, Slukić Branko, 14 omladinaca iz Sokolovca, 11 iz Starigrada, 12 omladinki iz Koprivničkih Bregi, kao i mnogi drugi jer su izricane kazne i grupama.

Joža Cmrk iz Pereranca, prijatelj Hercegovih, donosio im je u kuću partizanske novine. Josip se sjeća da su jedne bile šapirografirane, a druge štampane. Kad ih je pročitala porodica Herceg, Joža ih je nosio u razred, dječaci su ih čitali, a Jeunikar, Smidlehner, Dolenc i Bednaić su ih nosili dalje. Tako je KPJ govorila i najmlađima. Tad su već partizanske akcije u našem kraju češće

i veće (Jalžabet, Trnovac, Špišić-Bukovica, Pitomača, Glogovac, Apatovac itd). Čitajući partizansku štampu dječaci su saznavali o pobjedama NOV u svim dijelovima Jugoslavije, saznavali istinu na frontovima u Evropi i Africi, čitali o radu ilegalnih organizacija, učili o ciljevima NOB. Vijesti iz našega terena donosili su u razred učenici »vlakaši« (Petar Kloc, kasnije otišao u NOB, a njegovog su oca, inženjera u rudniku Bregi, strijeljali ustaše u Koprivnici 1944.), ali u razredu je bilo i simpatizera ustaša pa su morali biti vrlo oprezni.

U gradu se dijele doznake (za donove), prodaje se židovska nekretnina, odredbe o zamaćivanju sve su češće i strože, kretanje je ograničeno od 6 ujutro do 9 navečer, noću se može kretati samo uz propusnice, služe se svete mise, vijesti s istočnog fronta nema (borbe kod Staljingrada), »nad egipatskim bojištem bila se žestoka zračna bitka«, prijetnja građanima koji pomažu logoraše (citiraj: Mi ih dobro pratimo i poznajemo!), pišu o »zadnjim trzajima partizana«, ali u svakom broju ponavljaju: ustaša taj i taj s nama je! (Tako su se oprašali od mrtvih.)

4. studenog 1942. u 20 sati u Koprivnicu je došla jedna njemačka bojna na stalan boravak. Svečano su je dočekali Koturaška bojna i padobranici. Zapovjednik njemačke bojne bio je dopukovnik Vukicz, a intendant Leopold Popp. S intendantom, Austrijancem, antifašistom, porodica Herceg (Marija Herceg je Bečanka) sprijateljila se preko Čelanskija, kojemu je Popp dolazio po stolarske usluge. Nedjeljom bi Josip nosio Poppu u njemačku intendanturu (Gupčeva 2) domaću hranu u porcijama, a Popp bi pak u prazne porcije stavljao sanitetski materijal, koji je preko Čelanskijevih i Vilka Hvale (radio kod S. Kovačevića) odlazio partizanima.

Početakom 1943. ustaše produljuju zabranu o putovanjima na neodređeno vrijeme, a za jednu stradalou osobu na željeznici strijeljaju 10 komunista. Ustaše više ne govore ni o odmetnicima, ni o partizanima, svi što nisu uz njih — komunisti su. Kretanje je ograničeno i u selima, zabranjene su zabave, svatovi. Sprovodi ustaša i Nijemaca sve su češći. 27. veljače 1942. u 8 sati u župnoj crkvi u Koprivnici služe se zadušnice za staljingradske »junake«. Zadušnica ima sve više. Ustaše naređuju: zamračenje, zamračenje. Tko se neće pridržavati, bit će najstrože kažnjen. Tko ne pozdravlja ustaškim pozdravom, bit će otpremljen u logor. A ustaša taj i taj, taj i taj s nama je!!! Kalnički odred vodi borbu s Nijemcima, legionarima, žandarima u Botinovcu, Malom Pogancu, Sokolovcu, Carevdaru, Lepavini, Orehovcu, Đele-

kovcu, Majurcu, Hrženici itd. itd. Samo Kalnički odred ima 700 boraca. Ovdje su i jedinice 12. slavonske divizije, ukratko: naše su šume pune partizana. Dječaci Herceg, Jeunekar, Dolenc, Smidlehner, Bednaić žele ih vidjeti. Oni o njima sanjaju.

U rujnu, sjeća se Herceg, donio je Željko Dolenc u razred vijest da su u Starigradu partizani. Dječaci odmah sjedaju na bicikle i jure u okolicu grada, ali partizani ih nisu čekali. Vidjeli su ih u studenom 1943., kad je Koprivnica oslobođena.

Kao i većina koprivničke omladine što je raskriljenih ruku dočekala partizane, dječaci odmah postaju aktivni. Na Gimnaziji je osnovan odbor USAOH-a, čiji je član i Josip Herceg. S ponosom se sjeća svog prvog političkog predavanja o nacionalnom pitanju (prema brošuri s tekstom druga Tita). S Jerijem je organizirao omladinske sastanke i upis u USAOH u Botinovcu, Ivancu, Kunovcu, gdje im je posebno pomagao Ervin Krajcer.

Koprivnica je tada bila podijeljena na rajone (uglavnom područja današnjih mjesnih zajednica), a u svaki rajon bili su upućeni aktivisti i omladinci da skupljaju hranu i odjeću za vojsku. On i omladinka Marija Jančić, s Tomom Prosenjakom bili su u rajonu Ledinska, Željko Dolenc u rajonu Starigradska (Mosna, Reberin, Gupčeva), a Marijana Vresk (Brkić) u centru grada itd. Herceg se smješka dok priča o Tomi Prosenjaku, našem poznatom Japi. Japa se, kaže, nije dao otpremiti ni iz jedne kuće praznoruk. To je bilo 10—15 dana poslije oslobođenja, neki su još bili zbunjeni događajima, pa bi Japa najprije počeo razgovor o vremenu, o kućnim poslovima, o seoskim brigama, pričao bi i pričao s ljudima, a onda bi naveo razgovor na našu vojsku, dok ne bi rekao po što je došao. Ako bi se ljudi izgovarali, uporni bi Japa došao sutradan, počeo ispočetka i to bi trajalo tako dugo dok ne bi dobio ono što je htio. Japu Prosenjaka, kaže Herceg, nitko nije mogao slomiti. Bio je uporan, a imao je nevjerojatno strpljenje s ljudima.

Herceg sudjeluje s ostalom omladinom i odraslima na rušenju pruge prema Varaždinu i Peterancu.

Prvi put dobiva pušku i nekoliko metaka u siječnju 1944., kad je među najpovjerljivijim omladincima što osiguravaju kola koja prevoze hranu i odjeću za delegate na kongresu USAOH-a. Karavanu kola doveli su u Moste i tamo je predali drugim pratiocima.

U oslobođenoj Koprivnici 1943. napredna omladina odmah organizira svoj politički i kulturno-zabavni život. Za kulturno-zabavni život omladine zadužen je Herceg. Skupljaju

se u tadanjem omladinskom domu, u Gupčevoj 2. Tamo su predavanja, recitacije, pjesma, svirka, ples. Ankica Vukotić je vodila pjevački zbor, a Herceg je svirao. Svatko na neki način sudjeluje u radu. Nastava u školi je redovita. Napredni profesori Bosiljka Ljepava, Maja Veseli, Ljubo Serdar su među najaktivnijima.

Iz toga doba svi se rado sjećaju partizana-glumca Mladena Šermenta (rođaka poznatog koprivničkog kočijaša Šermenta) i Radojka Ježića, a Herceg posebno jer su kod njih stanovali. Nezaboravna je ostala Šermentova recitacija Krležine balade »Ni med cvetjem ni pravice«. Herceg se smješka od uspomena: na toj priredbi je i on recitirao.

Na zgradi stare Općine omladina je istakla veliku svjetleću parolu, a budući da nije bilo žarulja u boji, u izrezana su slova stavili obojeni papir, a iza njih žarulje. Za omladinca kao što je Herceg (radom je rukovodio Danko Đureta) nema nerješivih problema.

Kad bi ovdje bio Željko Dolenc, Šmidlehner kojeg smo zvali Šmid, kad bi ovdje bio Milan Kerovec (sjećam se da mi je 1941. rekao da neće učiti njemački jer je to jezik okupatora), kad bi ovdje bila Desa Trbojević, njen brat Milan, Jovica Milivojević, da spomenem samo neke što ostadoše živi a rašuje se po gradovima naše zemlje, koliko bi divnih detalja ispričali.

1943. mnogi koprivnički omladinci, naročito skojevci, odlaze u partizane, a na zadacima ih nasljeđuje generacija Josipa Hercega. Oni imaju 13—14 godina, ali njihovo vrijeme bezbriže davno je za njima. Tada još ne znaju da su pred njima teški dani: zatvori, logori, mučenja, smrt...

U noći 8. na 9. veljače 1944. počela je pucnjava. Noć je bila divna, svjetla. Drugog je dana padao snijeg.

Marijana Vresk (Brkić) sjeća se te noći. Kaže, na prozor su joj pokucali susjedi (Sajmište) stariji gimnazijalci Miroslav Tremški (zvan Tremac) i Petar Peršinović (zvan Perandus). Došli su da se oproste jer odlaze u partizane. Gledala je kroz prozor, kaže, prema Varoškoj grabi, a kolone ljudi sa zavežljajima žurile su prema podravskoj cesti.

Mnogi su Koprivničani uspjeli te noći pobjeći, ali mnogi i nisu. Hercegovci su ostali, iako su naprtnjače čekale spakovane. Kad je Josip istrčao na ulicu, više nije imao kud: pred njim su bili ustaše.

Jeunikar, Litvar i Jeri su uspjeli. Međutim, Jeunikara su uhvatili u Bakovćicama, dotjerali ga, strpali u zatvor, ali kako se razbolio, nakon nekoliko dana su ga pustili kući.

Ponovo okupiran grad. U gradu najkrvavije ustaše — Crna legija, kojom zapovijeda ustaški bojnik Rafael vitez Boban, zan Ranko.

Odmah, 10. veljače, javno je strijeljano 10 ljudi. Po ulicama su nalijepljeni plakati na kojima je opet prijetnja da će biti strijeljano 10 do 100 osoba ukoliko se bilo što dogodi bilo kojem pripadniku Crne legije ili »čestitom građaninu NDH«.

No, u gradu je ostala omladina koju nije bilo moguće zaplašiti. Oni niti hoće niti mogu sjediti skrštenih ruku.

21. veljače 1944. strijeljani su skojevci Branko Jambrešić-Zriko i Joža Šerčer s osmoricom rodoljuba. Taj krvavi događaj, umjesto da ih zaplaši, daje snagu omladini. Mladici i djevojke, zapravo dječaci i djevojčice, znaju jedno: oni moraju ponijeti Brankovu zastavu.

Jedne nedjelje, kad je u gradu skup ustaške mladeži, oni se iskrajaju da bi došli do Bate Jeunikara. Herceg, Bednaić, Dolenc, Šmidlehner i Maila Randić drže sastanak uz krevet bolesnog Jeunikara. Razgovaraju o ponovnom djelovanju omladine, o formiranju skojevske organizacije, o mogućnostima da dođu u vezu s partizanima.

Herceg govori tiho: »U noći od 7. na 8. ožujka 1944. došli su po mene. Bilo je oko pola dva u noći. Probudio sam se najednom i vidio nepoznata lica nad glavom. Nada mnom su bili Bobanovci, crni ustaše, kako ih je narod zvao. Netko je gurao ruke pod jastuk. Bilo ih je 4—5, a agenti u civilu su bili Rakić, Tomljenović i Prvčić. Tata je stajao u drugoj sobi. Mame nije bilo. Digli su me i odveli na prijevki sud Crne legije, tadašnju kotarsku zgradu, sada zgrada Općine. Predsjednik suda bio je ustaški bojnik Frljanić, zamjenik ustaški satnik Hrkač, kotarski predstojnik Böhm, a logornik ustaške mladeži Belošević Josip-Baja.«

Doveli su ga u hodnik u kojem su već uza zid stajali uhapšenici, a uz svakog ustaša, tako da dovedeni nisu mogli razgovarati, gotovo ni vidjeti jedan drugoga. Tu su čekali preslušavanje.

Kad su mi pričali (Herceg i drugi) o toj sobi u kojoj su ih preslušavali, a zapravo batinali, morali su mi nacrtati stol, mjesto gdje je stajao uhapšenik, ustaše, jer teško je to zamisliti onome koji to nije prošao.

Za stolom je sjedio Böhm, a sa strane Belošević. Bobanovci su stajali ispred stola u obliku potkove. Uhapšenika bi doveli ispred stola licem prema Böhmju ili Beloševiću, a leđima prema ustašama. Böhm bi postavio pitanje i bilo što je uhapšenik odgovorio, skakao bi Böhm ili Belošević i udario

uhapšenika tako da je odletio na ustaše što su stajali uokrug, i tako je počelo.

Hercega su tukli remenima, užetima namočenim u vodi, morao je jesti sol, vezali su ga za kolac da je visio kao na ražnju, udarali ga nogama, šakama.

Joža govori o tome tako smirenim, sabranim glasom da me zbunjuje. Zar dolazi i nešto strašnije? Užasno su tukli, veli. Tako su radili sa svima. Jedino, sve djevojke nisu tukli, i Vicburgera nisu tukli. Ni Dragu. Franju Horvata su tukli. Mailu Randić su jako tukli. I Desu Trbojević (njena su dva brata bila u partizanima). Milana Kerovca su tukli najviše. Palili su ga užarenim pečatima, spalili mu uši, boli ga iglama, oštetili mu bubrege. Niti je mogao sjediti niti ležati. Željka Dolencica su pretučenog bacili u sobu. Od gimnazijalaca najviše su bili mučeni: Kerovec, Herceg, Bednaić, Jeunikar, Šmidlehner, Dolenc, Maila Randić i Desanka Trbojević. Njih su okrivljavali, među ostalim, i za spremanje atentata — veli Herceg — »htjeli smo organizirati Skoj, to je istina. To su nam napisali i u presudi.« Pokazuje mi presudu Ministarstva unutarnjih poslova u Zagrebu od 29. srpnja 1944., u kojoj piše da je u kući Jeunikara održan sastanak gimnazijalaca o ponovnom osnivanju omladinskih partizanskih organizacija. To je istina, veli Herceg.

Ustaške novine od 26. ožujka 1944. spominju 8 najopasnijih gimnazijalaca. To su bili: Herceg, Jeunikar, Bednaić, Maila Randić, Desanka Trbojević, Dolenc, Šmidlehner i Kerovec. Jasno, o onima koji su otišli u NOB, o strijeljanim skojevcima Jambrešiću i Šerceru ne govore.

Herceg je te noći, poslije prvog batinjanja, odveden u sobu (sada soba tajnice predsjednika općine) u kojoj je već bio pretučeni Bednaić i 6—8 ustaša. Herceg i Bednaić su bili smješteni svaki u jedan kut sobe tako da nisu mogli razgovarati, a nakon nekoliko dana premješteni su u prizemlje, u dvorišni zatvor, u sobu gdje ih je bilo 20—30 zatvorenika.

Ustaški su zatvori bili puni. U današnjoj sobi predsjednika općine bile su gimnazijalke: Slava Jambrešić (Švarc), Jovanka Novaković, Marijana Vresk (Brkić), Slava Aržišnik, Neda Maras (Dubravec), Ljubica Kelemen (Rubeša), Neda Bruketa i (možda) Nada Zuber. S njima su bile uhvaćene partizanke i ilegalke. U to vrijeme u zatvoru je bila Jozefina Pavelić i po njenom sjećanju: Rozika Horvatić, Nada Kokot, njena sestra Mira Dolenc udata Bano, Francika Vrbnjak (kod koje su našli partizansku pjesmaricu), sestre Kvakarić, Katica Gaži. Marica prvčić, Mil-

ka Dobrinić iz Bakovčica, Milka Popović, Beata Bardek i njena majka, Mikulandi Katica, Čoklica Marica iz Đelekovca, Muslimanka Safeta Bartolić (geometrova žena). Maila Randić i Desanka Trbojević bile su u samicama.

Teško je pratiti kojim su redom ustaše dovodili zatvorenike. Dovodili su ih neprestano. Osim spomenutih gimnazijalaca u to vrijeme su bili u zatvoru: Vlado Mikulec, Miljenović Branko, Ivica Pal, Protulipac Šandor, Kuzma Mikulčić, Štiglić, Mirko Bilić, Ivša Pavlović, Turk, dr Bardek. Iz Ivanca i Kunovec Brega: Pintarić, Balija, Gregurina, Remenar, Tušek Jakob, Pero Šaš s ocem. Iz Novigrada: Hirjan, Mikor, Napan Mijo. Iz Miklinovca Martin Ketiš. Zatim zarobljeni profesor Ljubo Serdar. Herceg se naročito sjeća hrabrog Šime Žagara, koji je pobjegao sa strijeljanja kao i Pero Šaš, ali je kasnije ubijen. Sjeća se i dječaka ulovljenog u partizanima s Povijač Franjom. Zvao se Mamek Ivan. Sjeća se Dragutina Lukića, zatim Težaka iz tada zadnje kuće prema Herešinu, Sestak Josipa iz Gotalova koji je dopremljen u zatvor ranjen (kasnije bio u logoru Jasenovac, odakle je pušten). Herceg reda imena: Sremec, Lončar, Santalab Pavao, Škurdija Ivan iz Đurđevca, iz Koprivničkih Bregi bili su Mesarić Josip, rudar Tasoti, a iz Siska je bio Mišo Ciglar. Zatim su bili: Frankl, inž. Kloc, Jajetić Tomo, Grga Dolenc iz Hlebina, Kemić, Vratarić zvan Stric, Bartolić i željezničar Mijatović Leopold.

Očito, Herceg ima dobro pamćenje.

Neki, naročito gimnazijalke, bili su svega nekoliko dana u zatvoru. Poslije svih pročišćavana od gimnazijalki su ostale Desa, Maila, Aržišnik Slavica i Beata Bardek.

Zatvorenici su bili neprestano fizički zlostavljani, a ustaše su naročito uživali u prijetnjama (Kozić, npr.), a poručnik Kuderna bi dolazio vičući: »Ja sam tvoj bog i smrt!« pa bi udario koga mu se prohtjelo. Svi zatvorenici bili su u isto vrijeme i taoci, koje su svakodnevno postrojavali. Najteži su časovi bili kad su nekoga odvodili na strijeljanje. Tako je odveden Marcel Sestrić i Luka Kovačić iz Đurđevca. U travnju 1944. pao je u zasjedu partizan Franjo Povijač i strijeljan na Ciglani. Spisak strijeljanih, zaklanih i dotučениh vrlo je dug: Dobrinić Milka, Čavić Tomo, Šajatović Josip, Santalab Pavao, Lovković Andro, Radmanić Ivan, Vrbani Stjepan, Roza i Tomo, Frankl Aleksandar, Tušek Stjepan, Horvat Ivan, Gregurina Pavao, Vrbanjak Francika, Kordina Marica, Dulikravić Jovo, Grujić Nikola, Besedić Ljuba, Dolenc Mira, Gaži Katica, Prvčić Marica, Ferbežar Anton, Jakob Štef, Mikulan Katica, Serdar Ljubo,

Stanković Anka i Vitomir itd. itd. Poslije oslobođenja ustaške su žrtve iskopavane kraj katoličkog groblja na Toplakovoj oranici, iza pravoslavnog groblja, na Petrovićevoj livadi, na Gospinju, na Farkašiću, ali mnoge porodice nikad nisu pronašle mjesta na kojima su ustaški zločinci poubijali njihove najmilije.

Krajem lipnja 1944. preuzela je zatvor policija, tadašnje redarstvo, kojemu je šef bio Petrović. Tu su počela preslušavanja na kojima se konačno pisao zapisnik i gdje su se donosile presude. Presude su donesene Jeurnikaru, Bednaiću, Hercegu, Maili Randić, Desanki Trbojević i Slavi Aržišnik. Trojica su puštena i to: Šmidlehner, Doleneć i Kerovec.

Josip Herceg osuđen je na osam mjeseci logora u Staroj Gradiški, ali umjesto u Gradišku odveden je u Jasenovac. Tada još nije imao 15 godina.

To je doba kad je Crvena armija oslobodila velik dio SSSR-a, 6. lipnja 1944. počeo je desant u Normandiji, otvoren je drugi front, talijanska Badoglioova vlada još je 13. listopada 1943. najavila rat Njemačkoj poslije iskrcavanja i pada Mussolinija. Njemački gradovi su žestoko bombardirani, u Francuskoj je jak pokret otpora, a Jugoslavija je na Drugom zasjedanju AVNOJ-a (29. XI 1943. u Jajcu) donijela državopravne odluke, ona ima uoči Drugog zasjedanja 8 korpusa sa 26 divizija, a u kolovozu 1944 (poslije neuspjelog desanta na Drvar u svibnju) NOV ima 15 korpusa sa 50 divizija, 20 samostalnih brigada i 130 partizanskih odreda. KPJ je jedina politička snaga u zemlji.

Herceg je preko Varaždina otpremljen u Zagreb s grupom od 10—15 ljudi, među kojima su bili Bardekovi, sestre Kvakarić, Težak, Ketiš, Šestak i grupa zarobljenih partizana. U Zagrebu su ostali 36 dana prošavši zatvore na Savskoj cesti i u Petrinjskoj 20. Desanka Trbojević, koja je bila s Hercegom upućena u Gradišku, puštena je u Zagrebu.

U logor Jasenovac došli su 5. listopada 1944.

Tamo su ih razdvojili i odredili u radne grupe. Postojale su ove radne grupe: I—lančara (ustašama su najvažniji bili lancijci), II—pilana, III—ciglana, IV—kožara, V—građevinska, VI—električna centrala, VII—tehnička poslovnica, VIII—razni terenski radovi, IX—krojačka i postolarska (za ustaše, grupa BS-brzi sklop i grupa E-ekonomija).

Hercega odrediše u V-građevinsku grupu.

U Jasenovcu je sreo neke Koprivničane, kao Tomu Gregureka (radio na ekonomiji), Žaki Rozenbergera, njegovog sina Željka i

njihovog rođaka Branka Rehnicera (radili u stolariji kao staklari), Handlera i Vajlera (na ekonomiji), a kao kuhar radio je Bela Ajzenšteter.

Četrnaestogodišnji Herceg radio je sa zidarima: gasio kreč, spremao mort, posluživao zidare, istovarivao ciglu, čistio parni kotao, ukratko, radio sve što su mu naredili.

Ustajanje je bilo u 4 sata, prozivka u pet. Radilo se cijeli dan, jedino bi se nedjeljom vraćali u logor ranije da bi se mogli oprati, ali je bilo teško doći na red kod jedne jedine pumpe. Svaki je logoraš dobio šeflu tzv. pure. To je bilo u vodi rijetko zakuhanu kukuruzno brašno. Ponekad bi kuhar Bela dao Joži da postruže kotao, na čijem se dnu našlo malo zagorjelog brašna. Hrana je bila uvijek ista. Samo je jednom bio grah. »Sjećam se dobro toga datuma« — veli — »bilo je to 16. 10. Kad sam tražio u vodi ono nekoliko zrna graha, bio je na brzinu sazvan zbor. Primijetio sam da se svi guraju u drugi red. Tada sam bio novajlija i nisam znao što znači stajati naprijed. Pred zbor su izveli trociju logoraša i pred svima ih objesili. Onda sam shvatio što znači stajati u prvom redu: ustaše su prstom pokazivali na logoraše i kako mu je koji došao pod ruku, ubijen je.« Herceg dugo šuti, a onda dodaje kao za sebe: »Svi su ustaše tukli, svi su ubijali... svakoga, bilo koga... tko mu je tko zna zašto zapeo za oko. Ubijali su radi ubijanja. Logoraši za njih nisu bili ljudi. Svaki nas je ustaša mogao ubiti kad god zaželi i ni zbog čega. Onaj koji je više ubijao, bio je veći ustaški junak. Npr. naredi nama dvojici izglađnijih i golih logoraša da za 20 minuta istovarimo kamion cigle, inače — smrt! To nije bila prazna prijetnja. Ruke smo ogulili do kostiju. U noći su nas budili, prozivali i ljudi su nestajali. Bolesnih nije smjelo biti. Njih su odmah ubijali. Najviše ih je gutala Gardina, odnosila Sava...«

Šuti. Dugo šuti. Ne usuđujem se ništa pitati. O patnjama u jasenovačkom logoru teško je govoriti. Sjeća se dra Bardeka. Dr Bardek je radio u ambulanti logora, ako se to moglo zvati ambulanta. U nedjelju popodne smjeli su logoraši k doktoru. Tako je otišao i Herceg. Sjeća se kako mu je dr Bardek pričao o svojoj ženi koja leži teško bolesna u ženskom dijelu logora. Znao je da joj ne može pomoći. Plakali su, kaže, obojica nad svim ovim užasom. Herceg je nekoliko puta vidio Beatu i sestre Kvakarić, ali razgovarati nisu mogli jer su one bile u ženskom dijelu logora. Ni s Koprivničanima nije mogao kontaktirati. Bio je u baraci sa Sarajlijama, Dubrovčanima, Zagrepčanima i Karlovčanima.

Na Staru godinu 1944. vratili su se s rada u logor ranije, postrojili su ih, prozvali. Među prozvanima bio je i Herceg. Svi su znali što znači biti prozvan u logoru. No, vratili su ih k izlazu pred zid i slikali. Opet su ih vratili na rad. Ali 10. siječnja 1945. poslali su ih na pregled dru Bardeku koji mu je uspio šapnuti da ih šalju na rad u Njemačku. Šaptao je: možda ćeš preživjeti ovaj pakao, možda ćeš se izvući... Da bi mu pomogao, dao mu je dobru liječničku svjedodžbu.

To je vrijeme zadnjih grčeva njemačkog Reicha. U kolovozu 1944. oslobođena je Rumunjska, u rujnu iste godine Bugarska i djelomično Mađarska, 20. listopada 1944. oslobođen je Beograd, 17. siječnja 1945. oslobođena je Varšava i dijelovi Poljske. Cijela je Evropa puna zarobljenih Nijemaca. Zato skupljaju radnu snagu po logorima.

Jasenovački logoraši rade i dalje svakodnevno i ni u kakav odlazak ne vjeruju. Oni čekaju smrt. Znaju: neprijatelj je najopasniji kad umire. 16. veljače ponovo su ih skupili, morali su se oprati, a onda su ih smjestili na tavan ciglane. Kasnije, njih oko 700, strpali su u vagone koje su čuvali ustaše, a onda su vlak preuzeli Nijemci. Kad su na stanici Jasenovac čekali cijeli dan, bili su uvjereni da ih voze u smrt. Između Novske i Raića stajali su cijelu noć na otvorenoj pruzi i uz pomoć jednog željezničara gotovo uspjeli pobjeći, ali je kriminalac zvan Bodo dozvao Nijemce. Tako dođoše u Zagreb navečer 19. veljače 1945.

Je li radost ili bol sresti poslije svega mamu? Vidjeti je makar kratko? To su osjećaji koje bivši logoraš Josip Herceg duboko u sebi krije.

U Zagrebu je kompoziciju jasenovačkih logoraša dočekao Crveni križ, zapravo, zagrebačka ilegalna organizacija. Tu su dobili toplu hranu, tu su ih dočekali članovi porodice. A dobili su dokumente za rad u Njemačkoj.

Hercegovina mama bila je, u međuvremenu, talac u koprivničkom Templu u vrijeme kad su partizani ponovo napali Koprivnicu 13. listopada 1944. Koprivnički rodoljubi proživljavali su teške časove. U Templu je bilo zatvoreno 50 talaca koji su trebali biti poubijani u slučaju da napad uspije. Kad su partizani odbijeni, Marija Herceg s mlađim sinom Vladom uspjela se skloniti k sestri u Zagreb i preko ilegalne zagrebačke organizacije saznala je za sinovljev dolazak na željezničku stanicu. Dočekala ga je sa dva kovčega hrane i sa srcem punim ljubavi i strepnje.

Poslije kratkog susreta i nekoliko riječi s rodbinom, logoraše strpaše u vagone i uputiše u Njemačku. O »veličini« endehazije go-

vori Hercegov pasoš. Na pasošu s datumom 20. 2. 1945. piše da je izlaz iz NDH — Savski Marof—Zagreb. To je bila granica s Njemačkom. Carinarnica je bila u Zagrebu. Izišavši, dakle, iz Zagreba, kompozicija je bila u Njemačkoj. Putovali su polako jer je vlak bio često zaustavljan zbog zračnih uzbuna. U predgrađu Beča, u Stammersdorfu, zaustavili su se 26. 2. 1945. (Beč je zauzet 13. 4. 1945.) Tu su ih smjestili u logor, odvojili slabe i bolesne, a Hercega i još jednog slabog i mršavog odvojili od svih. Zbog toga što je premlad (kako piše na dokumentu) vratili su ga s 4—5 Švaba u Zagreb. Putem je vlak bio nekoliko puta bombardiran pa je Herceg kod nekih bara iskočio iz vlaka i čudi se kako je ostao živ. Ponovo u vlak. Istovarili su ih na jednom mjestu i kilometre tjeroali pješice. Prepoznao je Maribor. Tu su ih ponovo utjeroali u vlak i tako su došli na Zapadni kolodvor u Zagrebu.

Tad je počela zračna uzbuna. Nijemci su potrčali da se sklone, a on je iskoristio priliku, iskočio i bježao uz nasip. Tako je došao k teti i mami u Crnatkovu 14. To je bilo navečer 2. ožujka 1945.

Sakrili su ga u djevojačkoj sobici koja je bila zakamuflirana ormarom. Neishranjen, bolestan, pun čireva, niti je mogao sjediti nati ležati. U travnju su uhapsili Mariju Herceg i pustili je dan—dva prije oslobođenja Zagreba. Zagrebačka ilegalna partijska organizacija je preko Josipove tete saznala za nje. Ilegalac Vanja skrivao ga je po raznim stanovima u Zagrebu (Beogradska ulica, Klaićeva) do oslobođenja Zagreba. U međuvremenu, Hitler je počinio samoubojstvo 30. 4. 1945, Berlin je osvojen 2. svibnja, a 8. svibnja Njemačka je kapitulirala. Toga dana oslobođen je i Zagreb. Za vrijeme borbi, kod ulaska partizana u Zagreb, bio je kurir našoj vojsci, a 15. svibnja 1945. putujući s mamom i bratom dva dana kolima, vratio se u Koprivnicu, s propusnicom koju je dobio kao jasenovački logoraš.

Maila Randić, Josip Bednaić, Bato Jeunika-
kar i Slava Aržišnik bili su u logoru u Lepo-
glavi. Maila je u logoru dobila tifus pa su je
otpremili u Zagreb, gdje je u tifusu dočekala
oslobođenje. Bednaić je uspio nagovoriti je-
dnog ustašu da pobjegnu iz Lepoglave. Tra-
žeći partizane, naišli su na bobanovce koji
su ih ubili. U Lepoglavi su ostavili svoje ži-
vote Bato Jeunika- i Slava Aržišnik.

Nema ih. Nema mnogih. Nema Haberštok
Zdravka, Marijana Kovačeka, Milčić Nena-
da, Eshila Pavičića, Dragosavac Dušna, Po-
pržan Milivoja, Sever Branka, Bogner Bogu-
mila, koprivničkih gimnazijalaca — partiza-
na, da spomenem samo neke kojih se sje-
ćam iz mladosti.

Mladost? Kako lijepa riječ!

U zauvijek slobodnoj Koprivnici našli su
se preživjeli (opet u Omladinskom domu,
Gupčeva 2) da bi zajedno pošli na izgradnju,
na omladinske radne akcije, u škole, na stu-
dije ... Vratili su se da bi (mnogi) kao sko-
jevci i članovi KPJ učili i radili ne samo
zbog sebe nego i zbog onih koji se nisu vra-
tili, kao i zbog onih koji će se tek roditi.

Eto, bila jednom jedna mladost, jedna di-
vna hrabra mladost, jedna granitna mladost.